

JOG ÉS IGAZSÁG PÁRT LENGYELORSZÁGBAN

Balogh László

egyetemi docens, igazgató-helyettes,

ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány középpontjában a lengyelországi Jog és Igazság megalakulásának, koncepciójának és politikájának elemzése áll. Elsősorban a korábbi befolyásos keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista politikai szervezetek (Centrum Megegyezés, Keresztény Nemzeti Egyesülés, Konzervatív Néppárt) több egykori vezetője és tagja szervezte meg a pártot. Eddigi legnagyobb történelmi sikerét 2005-ben érte el, amikor megnyerte a választásokat a Nemzetgyűlés mindkét házában, és egyik legkiemelkedőbb személyiségét, Lech Aleksander Kaczyńskit választották az ország köztársasági elnökévé. A Jog és Igazság a jelenlegi kormánykoalíció domináns ereje. A tanulmány tömören áttekinti a lengyelországi pártrendszer általános jellemzőit is.

KULCSSZAVAK ■ szolidaritás ■ töredezett pártrendszer ■ kereszténység
■ nacionalizmus ■ integráció

ELŐZMÉNYEK

Lengyelországban évezredek gyökerekkel rendelkezik a római katolikus egyház, és a keresztény értékek uralták az ország legnagyobb etnikuma, a lengyel nemzetiség mindennapjait a huszadik században. A társadalmi modellváltás első éveiben, 1988-tól hozzávetőlegesen 1990 tavaszáig, elsősorban a Szolidaritás fogalmazott meg keresztény-konzervatív alapelveket.¹ A politikai gyűjtőmozgalom felbomlásának eredményeként utódszervezetei között megjelent a kereszténység eszméjét zászlajára tűző Centrum Megegyezés, amelyet a Szolidaritás konzervatív tagjai, továbbá más konzervatív csoportokból és pártokból érkező személyek alapítottak, s amely 1991 márciusában alakult párttá (ekkor a kereszténydemokrata, az agrár és a gazdasági liberális irányzat egyenjogú volt a pártban), Jaroslaw Kaczyński elnökletével.² Egyúttal azt is meg kell jegyezni, hogy már korábban is működtek tisztán keresztény-konzervatív talajon álló, csekélyebb politikai súlyú politikai szervezetek, mint pl. az 1989-ben alakult Kereszténydemokrata Munkapárt.³ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a nemzeti-nacionalista irányzathoz tartozó politikai erők, így például a

Független Lengyelország Konföderációja és a Keresztény Nemzeti Egyesülés is programja egyik központi elemének tekintette a keresztény értékrendet. A keresztény-konzervatív politikai szervezetek (ezek közül a Centrum Megegyezés rendelkezett a legnagyobb társadalmi háttérrel és politikai súllyal) és a nemzeti-nacionalista politikai erők megosztottságuk, koncepcionális és személyi ellentétek miatt ellentmondásos politikai és kormányzati hatalmi súllyal rendelkeztek. Az 1991. októberi parlamenti választásokon a Centrum Megegyezés vezette Centrum Polgári Szövetség⁴ a Szejmben a hatodik (44 mandátum), a Keresztény Nemzeti Egyesülés irányította Katolikus Akció⁵ a harmadik (49 mandátum), a Független Lengyelország Konföderációja pedig az ötödik (46 mandátum) pozíciót foglalta el. Hasonlóképpen értékelhető a Centrum Polgári Szövetség negyedik (9 szenátori hely), a Katolikus Akció harmadik (9 szenátori hely) és a Független Lengyelország Konföderációja nyolcadik pozíciója (4 szenátori hely) a Szenátusban.⁶ Összefogásuk esetén megnyerhették volna mind az alsó-, mind a felsőházi választásokat, bár a töredezett, sokpárti Nemzetgyűlésben még így sem rendelkeztek volna abszolút többséggel. Az 1993-as parlamenti választásokon még gyengébben szerepeltek a tárgyaltpolitikai erők a fentiekben vázolt okok miatt. A változatlanul legbefolyásosabb Centrum Megegyezés vezette új választási koalíció, a Centrum Megegyezés – Lengyel Egyesülés (vezetője Jaroslaw Kaczyński, s több kisebb keresztény szervezet, pl. a Kereszténydemokrata Munkapárt, tartozott még ide)⁷ és a Keresztény Nemzeti Egyesülés által irányított, úgyszintén új választási szövetség, az „Ojczyzna” Katolikus Választási Akció (négy szervezet együttműködése)⁸ be sem jutott a Szejmbe, s a Szenátusban is csak 1-1 mandátumot szerzett, egyedül a Független Lengyelország Konföderációja került be (24 mandátum), a Szenátusban viszont egy helyet sem szerzett.⁹ A keresztény-konzervatív és a nemzeti-nacionalista irányzat legbefolyásosabb pártjai kormányzati hatalommal is rendelkeztek, így a Centrum Megegyezés és a Keresztény Nemzeti Egyesülés az 1991-es választások után megalakult három párti koalíció,¹⁰ utóbbi pedig az 1992. júliusi kormányváltás után létrejött hét párti koalíciónak is tagja volt.¹¹ Mindkét koalíciós kormány rövid életű volt, ugyanis a társadalmi modellváltás kezdeti szakaszában kevés sikerrel tudták összhangba hozni a privatizációt, a piacgazdaság kiépítését, az átalakulással törvényszerűen együtt járó szociális feszültségeket, a „szocialista kultúra” lebontását és az új nemzetközi irányvonal kidolgozását.

Az 1993-as parlamenti választásokon elszenvedett súlyos kudarcok hatására megindult egy olyan bonyolult, vitákkal tarkított folyamat a keresztény-konzervatív és a nemzeti-nacionalista táborban, amely a Szolidaritás felbomlása utáni periódusban először vezetett a fenti két irányzathoz tartozó politikai pártok, szervezetek többsége, de korántsem az összes, közös politizálásához, választási együttműködéséhez és esetleges együttes kormányzati tevékenységéhez. 1996 júniusában alakult meg a Szolidaritás Választási Akció nevű

laza szövetség, amelyben a Szolidaritás Szakszervezet dominált, s amelyhez rajta kívül 40 kisebb párt és szervezet tartozott, így a jelentősebbek között pl. a Keresztény Nemzeti Egyesülés, a Centrum Megegyezés (elnöke Jarosław Kaczyn'ski), a Független Lengyelország Konföderációja többsége és a Konzervatív Néppárt (a Keresztény Parasztpárt és a Konzervatív Párt egyesülésével jött létre 1997-ben), valamint kevésbé befolyásosak, mint pl. a Nemzeti Párt és a Lengyel Megegyezés Pártja.¹² A választási akcióban résztvevő politikai erők vezetői felismerték, hogy a szocialista-szociáldemokrata és a liberális irányzathoz tartozó pártokkal (Demokratikus Baloldali Szövetség, Munka Unió illetve Szabadság Unió) szemben csak akkor van esélyük az eredményes politizálásra, ha háttérbe szorítják koncepcionális, személyi, hatalmi ellentéteiket. A politikai szövetség szervezeti összetételét vizsgálva látható, hogy jelen voltak posztzolidarista (pl. a Szolidaritás¹³ és a Centrum Megegyezés) és azon kívüli (pl. a Keresztény Nemzeti Egyesülés) erők egyaránt. A szövetség koncepcionálisan is heterogén, hiszen a keresztény-konzervatív (pl. a Centrum Megegyezés), a nemzeti-nacionalista (pl. a Keresztény Nemzeti Egyesülés) és a szocialisztikus (pl. a szakszervezet) értékrend egyaránt megjelent. A közös fellépés sikeres volt: az 1997-es nemzetgyűlési választásokon a Szolidaritás Választási Akció mind a Szejmben (201 mandátum, az összes képviselői hely 43,6%-a), mind a Szenátusban (51 mandátum, az összes szenátusi hely 51%-a)¹⁴ többséget szerzett, sőt, az ezt követően megalakult kétpárti koalíciós kormányban (Szolidaritás Választási Akció – Szabadság Unió) is domináns pozícióval rendelkezett.¹⁵

A Szolidaritás Választási Akció felbomlása

Az 1996-ban megalakult széleskörű politikai-választási-kormányzati szövetség, a Szolidaritás Választási Akció együttműködése azonban kérészetűnek bizonyult, ugyanis már 1999-től megindult egy többlépcsős szakadási folyamat. A bomlásban szerepet játszott az akció heterogén, sokszor egymással összeegyeztethetetlen értékrendje (keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista/szocialisztikus), a vezetők közötti tradicionális személyi-hatalmi ellentétek és a kormányzati tevékenység számtalan negatív közgazdasági-szociális intézkedése. Ezek hatására ismét töredezetté, sokpártivá vált a keresztény-konzervatív és a nemzeti-nacionalista irányzat s ez megmaradt egészen napjainkig. Az „utódszervezetek” közül – a Jog és Igazságon kívül – két szervezet rendelkezik a legnagyobb politikai súllyal. Az egyik a 2001 januárjában alapított mérsékelt liberál-konzervatív Polgári Platform, amelyhez a 2000-es államfőválasztáson elindult független jelölt, Andrzej Olechowski, a Szolidaritás Választási Akcióból és a Szabadság Unióból kilépett csoportok tartoztak (előbbihez sorolható pl. a Szejm-elnök, Maciej Płażynski, utóbbihoz pedig pl. Donald Tusk).¹⁶ A másik

az úgyszintén 2001-ben létrejött Lengyel Családok Ligája elnevezésű szövetség (Nemzeti Párt, Lengyel Megegyezés Pártja Katolikus Nemzeti Mozgalom, Nemzeti Parasztblokk, Összlengyel Ifjúság), amely keresztény, nacionalista és Unió-ellenes.¹⁷

A Jog és Igazság megalapítása

A Szolidaritás Választási Akció 1999-ben megindult bomlási folyamatában szerveződött meg a Jog és Igazság, mégpedig Lech Aleksander Kaczyński, Jarosław Aleksander Kaczyński és Ludwig Dorn vezetésével. 2001. március 3-án jelentették be a párt létrejöttét a *Jobboldal sikerének feltételei* címmel tartott sajtótájékoztatón, s 2001 márciusában és áprilisában sorra alakultak meg alapszervezetei. Abban az időszakban a párt gerincét a Centrum Megegyezés, a Szolidaritás Választási Akció egy része és a Mozgalom Lengyelország Megújulásáért [Mozgalom Lengyelország Újjáépítéséért – B.L.]¹⁸ adta.¹⁹ Sokkal pontosabb adatokkal szolgál az alapítókról maga a párt: a Jog és Igazságot az egykori Szolidaritás Választási Akció centrumához tartozó személyek (Centrum Megegyezés, Keresztény Nemzeti Egyesülés, Konzervatív Néppárt) alapították többségében (hivatalosan 2001. június 13-án).²⁰ Természetesen a pontosítás nem a Kaczyński ikrekre és L. Dornra vonatkozik, hanem azokra a politikai szervezetekre, amelyek korábban tagjai voltak a választási akciónak, s ahonnan a megnevezett személyi kör érkezett. E folyamattal párhuzamosan alakult meg egy másik jobboldali párt, a Jobboldal Szövetsége a Konzervatív Népi Tömörülés egy részéből (pl. Mirosław Styczeń és Kazimierz Michał Ujazdowski) 2001. március 26-án. A szövetség közös listán indult a Jog és Igazsággal a 2001-es nemzetgyűlési választásokon, 17 képviselője a PiS frakciójában kapott helyet, majd 2002 nyarán egyesült a PiS-szel.²¹

A Jog és Igazság párt megszervezésében kulcsszerepet játszottak a Kaczyński testvérek, akik 1948. június 18-án születtek Varsóban, s mindketten a Varsói Egyetemen szereztek jogi diplomát. Jarosław Aleksander Kaczyński 1976–1981-ig a Társadalmi Önvédelmi Bizottság munkatársa, 1980-ban a Szolidaritás wrocławai sztrájkbizottságának tagja. 1983 és 1987 között a [Szolidaritás – B. L.] Ideiglenes Koordinációs Bizottságának tagja, 1987-től a [Szolidaritás – B. L.] Országos Végrehajtó Bizottságának titkára, 1989–1991-ig pedig a „Tygodnik Solidarność” főszerkesztője, Lech Wałęsa főtanácsadója. 1990-ben a Centrum Egyetértés [Centrum Megegyezés – B. L.] alapítója, elnöke, 1989–1991 között szenátor, 1992–1993 között, majd 1997-től képviselő [jelenleg is az – B. L.]. Lech Aleksander Kaczyński 1977–1978-ban a KOR, 1978–1980 között a szabad szakszervezetek, 1980-tól pedig a Szolidaritás aktivistája. 1988–1991 között Lech Wałęsa politikai főtanácsadója, 1988–1990 között a Szolidaritás Országos Végrehajtó Bizottságának titkára, 1990–1991 között pedig a Szolidaritás

elnökhelyettese. 1989–1991 között szenátor, 1991–1993 között, majd 2001-től képviselő [jelenleg már nem, mert köztársasági elnök – B. L.]. 2000–2001 között igazságügy-miniszter.²² A testvérek már fiatalon bekapcsolódtak a Szolidaritás megszervezésében kiemelkedő szerepet játszó ellenzéki értelmiségi kör munkájába, majd a szervezet tevékenységébe, irányításába. A Szolidaritás felbomlása óta az ikrek a keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista irányzat legnevesebb és legbefolyásosabb személyiségei közé tartoznak, s akik úgy gondolták, hogy a Szolidaritás Választási Akció meggyengülése miatt, amelyben szerepet játszottak a sokszínű politikai szövetség tagjai közötti folyamatos koncepcionális és személyi ellentétek, továbbá a kormányzati tevékenység elmentmondásossága, váltani szükséges. Az új politikai párt alapjaiban a korábbi befolyásos keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista politikai szervezetek (Centrum Megegyezés, Keresztény Nemzeti Egyesülés, Konzervatív Néppárt) több egykori vezetőjére, tagjára és szimpatizánsára épült, a Jobboldal Szövetsége csatlakozásával pedig úgyszintén korábbi, hasonló értékeket hangoztató csoportok jelentek meg a pártban. A Jog és Igazság szervezőinek azonban nem sikerült összefogni az összes, az irányzathoz tartozó politikai erőt, ugyanakkor már rövid távon a tábor vezető politikai pártjává kívántak válni, összekapcsolva ezt nemzetgyűlési és kormányzati hatalommal. Már kezdettől a háttérben jelen volt több katolikus világi szervezet, a katolikus-fundamentalista rádióadó, a Radio Maryja és a Szolidaritás Szakszervezet. Ezek a szervezetek és a rádióadó részt vettek a párt 2005-ös nemzetgyűlési választási kampányában is, sőt, a Szolidaritás több funkcionáriusát és számos tagját is bevitte a Szejmbe a Jog és Igazság listáin.²³

A JOG ÉS IGAZSÁG MŰKÖDÉSE

A párt felépítése, értékrendje

A Jog és Igazság jelenlegi Szervezeti Szabályzatát a párt 2006. június 3-i ló-dzi 2. Kongresszusán fogadták el,²⁴ s a korábbi struktúrával összehasonlítva jól látható, hogy számos megelőző és jelenlegi döntéshozó egyedi és területi szerv (pl. a Pártelnök, a Központi Vezetőség) felépítése és hatásköre lényegében azonos. A hatályos Szervezeti Szabályzat alapján a párt országos, regionális, megyei és területi szinten működik. Országos szinten a következő vezető szervek találhatók:

- Kongresszus
- Pártelnök
- Politikai Tanács
- Központi Vezetőség
- Politikai Bizottság

- Országos Ellenőrző Bizottság
- Társadalmi Fegyelmi Bíróság.²⁵

Kongresszust legalább négyévenként szükséges tartani, s hatáskörébe pl. a következők tartoznak: a Szervezeti Szabályzat elfogadása; döntés a párt programjáról; a Pártelnök, a Politikai Tanács 120, az Országos Ellenőrző Bizottság 11 és a Társadalmi Fegyelmi Bíróság 11 tagjának megválasztása és visszahívása.²⁶ 2001–2006 júniusa között és a 2. Kongresszus után is formálisan és ténylegesen a párt legjelentősebb döntéshozó testülete, ugyanis itt döntenek a Jog és Igazság stratégiai kérdéseiben (pl. az alapértékek és a stratégiai program elfogadása, a szervezeti felépítés meghatározása, személyi kérdésekben döntés). A demokratikus jogállamok politikai pártjainak tényleges funkcionálása azonban árnyaltabbá teszi ezt a helyzetet, s így van ez a vizsgált lengyelországi párt esetében is. A két Kongresszus közötti periódusban, ideértve azok előkészítését is, egyes országos pártszervek legalább olyan, sőt, számos vonatkozásban jelentősebb kompetenciával rendelkeznek, mint a Kongresszus. Így pl. a Pártelnök, de legalábbis a posztra legesélyesebb személyek köre a legbefolyásosabb érdekcsoportok közötti bonyolult előzetes háttértárgyalások során dől el. Hasonló alkufolyamatban fogalmazódnak meg a párt alapértékei. E szervek közül is kiemelkedik a Pártelnök, aki többek között irányítja a Politikai Tanács, a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság munkáját,²⁷ tehát maga a Szervezeti Szabályzat is kiemelkedő szerepet biztosít az első ember számára azáltal, hogy hatáskörébe utalja a Kongresszuson kívüli három országos irányító testület (Politikai Tanács, Központi Vezetőség, Politikai Bizottság) tevékenységének vezetését. Ez persze korántsem véletlen, ugyanis a pártot L. Dorn mellett alapító Kaczyński fivérek karizmatikus egyénisége igényelte is az ilyen jellegű vezetési modellt. 2001-2003 között L. A. és J. A. Kaczyński társelnöki funkciót töltött be a pártban,²⁸ 2003-tól pedig J. A. Kaczyński (pártelnöki funkciójában megerősítette a 2006-os Kongresszus) egyedül.²⁹ A másik domináns országos szerv a Politikai Bizottság, amelynek funkciójánál fogva tagja mindenekelőtt a Pártelnök, aki egyben a bizottság elnöke, továbbá a párt tiszteletbeli elnöke, a párt alelnökei, a párt főtitkára és a Központi Vezetőség elnöke, valamint hat választott tag, s hatáskörébe tartozik pl. a Központi Vezetőség két ülése közötti időszakban a végrehajtó funkció ellátása.³⁰ A bizottság kulcsfontosságát garantálja, hogy a Jog és Igazság legfontosabb egyedi szervei az előzetes alkuk eredményeként funkciójuk alapján tagjai a testületnek, továbbá az is, hogy ez tekinthető lényegében a folyamatosan működő végrehajtó szervnek. A Politikai Bizottság munkájában jelenleg részt vesz pl. Zbigniew Ziobro, Jerzy Polaczek, Zbigniew Wassermann, Przemysław Gosiewski, Teresa Kostrzewska-Gorczyzna, Wojciech Jasiński, Krzysztof Jurgiel, Marek Kuchciński, Kazimierz Marcinkiewicz Marian Piłka.³¹ A szabályzat 32. §-a ugyan nem említette az országos szervek között a párt alelnökeit, ténylegesen ők is a legjelentősebb döntéshozó körhöz

sorolhatók. A Politikai Tanács 2006. július 8-án a következő személyeket választotta alelnökökké: Ludwig Dorn, Marek Jurek, Adam Lipiński és Kazimierz Michał Ujazdowski.³² Kétségkívül fontos testület a Politikai Tanács is, amely a legfelső döntéshozó testület a két Kongresszus közötti időszakban, tagja pl. a Pártelnök, a Kongresszus által választott 120 fő, s hatáskörébe tartozik pl. a kongresszusi határozatok alapján meghatározni a párt politikáját, s megválasztani és visszahívni a Politikai Bizottság választott tagjait.³³ A 2001–2006 közötti periódus elemzése azonban azt mutatja, hogy a Kongresszus összefüggésében korábban említett egyedi szervek (a Pártelnök, az alelnökök) és a Politikai Bizottság hasonló szerepet töltenek be a Politikai Tanács funkcionálásánál is. A döntési kompetenciával rendelkező irányító testületek közül a gyakorlatban a Központi Vezetőség rendelkezik a legcsekélyebb befolyással annak ellenére, hogy a Szervezeti Szabályzat a párt legfelső végrehajtó testületeként jelöli meg, s amelynek feladatkörébe tartozik pl. a Kongresszus és a Politikai Tanács határozatainak végrehajtása (tagjai a Megyei Vezetőségek elnökei).³⁴ Az Országos Ellenőrző Bizottság a legfelső döntés-ellenőrző szerv, a Társadalmi Fegyelmi Bíróság pedig személyi és szervezeti szabálysértési ügyekben dönt.

A Jog és Igazság országos szintje alatt helyezkedik el a regionális (18 regionális szervezet van), az egyes régiókban pedig három regionális szerv található: a Regionális Tanács, a Regionális Tanács Elnöke és az Ellenőrző Bizottság.³⁵ A Regionális Tanácsok tekinthetők a régiók „Kongresszusai”-nak, a Regionális Tanácsok Elnökei végrehajtó egyedi szerveinek, az Ellenőrző Bizottságok pedig döntésellenőrző testületeinek. A következő szint a megyei, amelynek vezető szervei a Megyei Küldöttgyűlés, a Megyei Vezetőség Elnöke és a Megyei Vezetőség.³⁶ A Megyei Küldöttgyűlések felelnek meg a megyei „Kongresszusok”-nak, a Megyei Vezetőségek s azok Elnökei pedig a végrehajtó szervek. A legalsó szint, a területi, ténylegesen két szintre bomlik. A megyei alatt található a járási, amelynek két vezető szerve van, mégpedig a Küldöttgyűlés és a Járási Vezetőség,³⁷ előbbi a járások „Kongresszus”-a, utóbbi pedig végrehajtó testülete. A járási szint alatt pedig az alapszervezeti szint helyezkedik el, alapszervezetek községi, városi illetve városi kerületi szinten működhetnek (Olyan nagyvárosok, mint pl. a főváros, megyei szintnek felelnek meg, s elsősorban itt működnek kerületi szervek.). Az alapszervezetek vezető szervei a Taggyűlés és a Pártvezetőség,³⁸ s a korábbi szinteken funkcionáló testületekhez hasonlóan itt is előbbi „Kongresszus”-ként, utóbbi pedig végrehajtó szervként tevékenykedik.

A Jog és Igazság koncepciójának alapértékeit több oldalról szeretném bemutatni, elemezni. A [2005. októberi – B. L.] köztársasági elnökválasztás után Ulrich Schmid a következőképpen jellemezte a pártot: A Jog és Igazság pártja kétségkívül olyan politikai erő, amely nem egyszerűen semmibe veszi az európai civilizáció alapjait, hanem egyúttal olyan tudatos konzervatív nemzeti párt, amely egyértelműen úgy nyilvánítja a vallást saját alapértékének, hogy

ezáltal megsértené az állam szekularizációs jellegét.³⁹ Az értékelésben kemény és elgondolkodtató megfogalmazások szerepelnek, kérdés azonban, hogy valóban ennyire fekete-fehér-e a helyzet. A párt koncepciójában, vezetőinek, meghatározó személyiségeinek nyilatkozataiban állandóan visszaköszön a sztálini totalitárius modell közvetlen vagy közvetett bírálata. A „létező szocializmus” totális politikai rendszerét, hatalmi koncentrációját és centralizációját, a hatalmi elit korlátlan uralmát, az alapvető politikai, gazdasági, szociális jogok és szabadságok lábbal tiprását, a nehézipart középpontba helyező, egyoldalú gazdaságpolitikát, az egyházellenes politikát, a „szocialista kultúra”-t és a Szovjetuniótól való egyoldalú függést, a nemzeti szuverenitás feladását egyaránt a lengyel nemzeti hagyományoktól való eltérésnek tekinti a párt. Nem elégszik meg azonban a közelmúlt bírálatával, hanem tovább lép, s azt állítja, hogy a rendszerváltás során létrejött III. Köztársaságban is fennmaradtak jelentős „szocialista maradványok”, ezért a társadalom előtt álló egyik legfontosabb feladat a 2005-ben elfogadott pártprogram értelmében leépíteni a posztkommunista intézményeket és felszámolni a funkcionáriusok kiváltságait.⁴⁰ A kommunizmussal való teljes szakítást és Lengyelország újjáépítését hangsúlyozta többek között köztársasági elnökválasztási kampányában Lech Kaczyński is.⁴¹ Nyilvánvalóan nem az a feladat, hogy értékeljem akár a „szocialista rendszer”-t, akár annak „utóélet”-ét, ezért tényként állapítom meg, hogy a Jog és Igazság a „kommunizmus teljes tagadásából indul ki. A teljesen megújuló IV. Köztársaság eszmei gyökerei a nacionalista Roman Dmowskiig és Józef Piłsudskiig nyúlnak vissza.⁴² L. A. Kaczyński az államfőválasztáson az erős apafigura képében tűnt fel választási jelszavával („Erős elnök, derék Lengyelország”).⁴³ A társadalom megújulása érdekében a párt szükségesnek tartja mindenekelőtt az állam új alapokra helyezését többek között a büntetőjog megerősítése és a közszolgálat reformja révén, erkölcsi megújulását a szociális igazságosság, a keresztény értékek és a nemzeti összetartás alapján, továbbá a szociális Lengyelország megteremtését az állam szociálpolitikai szerepvállalása segítségével, mely utóbbi nem utolsó sorban a katolikus világ iránti elkötelezettségből és a katolikus szociális tanokhoz való közelségből ered.⁴⁴ A lengyelországi pártrendszerben a Jog és Igazság a keresztény irányzathoz tartozó politikai pártok közé sorolható, amit elsősorban az erős, egyúttal szociálisan érzékeny állam és a keresztény értékek előtérbe állítása igazol. Valójában ennél sokkal árnyaltabb a kép. A párt egyik domináns csoportja L. A. Kaczyński vezetésével radikális keresztény-konzervatív alapelvek talaján áll, az állami szervezeti rendszerben központi helyet kíván biztosítani a köztársasági elnöknek, ami túlmutat az elnöki kormányformán s inkább emlékeztet J. Piłsudski vagy Horthy Miklós tekintélyelvű hatalmi pozíciójához (L. A. Kaczyński bizalmasai körében „új” Piłsudskinak nevezi magát), államvallássá akarja nyilvánítani a római katolikus vallást, a társadalmi együttélés kötelező alapnormáivá szeretné tenni a keresztény erkölcs tanait, s a „jóságos” államnak kell gondoskodnia a

szociálisan rászorulókról. A társadalom átalakításában kulcsszerepet szán a római katolikus egyháznak, amit jelez pl., hogy L. A. Kaczyński a parlamenti választások előtt nem hivatalos levélben fordult a papsághoz, s levelét többek között a következőkkel indította: Az Úr előtt közismert, hogy államfőjelöltként majdani hivatalával összefüggő felelősség terheli őt,⁴⁵ ami „szabadon fordítva” azt jelenti, hogy az Úrtól ered leendő államfősége. Ez a csoport közvetett módon nemzeti-nacionalista értékeket is közvetít a társadalom felé, így központi helyen szerepel a lengyel nemzeti tradíciók ápolásának fontossága, a lengyel etnikum magasabb rendűsége (L. A. Kaczyński nem, de az irányzat egyes kisebb csoportjai burkoltan orosz-, német-, zsidó-, cigányellenes stb. álláspontot képviselnek) és a lengyel szuverenitás garantálása. A nemzeti függetlenség a legfontosabb érték a megváltozott feltételek között – hangsúlyozta L. Kaczyński a Felkelés Múzeuma [Varsó – B. L.] megnyitóján elhangzott beszédében, a múzeumot pedig a hazafias érzelmek ápoló központjának tekintette.⁴⁶ Ugyancsak ő fogalmazta meg azt is, hogy az Európai Uniónak csak korlátozott mértékben kell betöltenie integrálót szerepet.⁴⁷ A párt másik meghatározó csoportja, amelynek egyik legmarkánsabb vezetője Kazimierz Marcinkiewicz, mérsékelt keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista alapelvek realizálásával kívánja felépíteni a IV. Köztársaságot. Ez a csoport is fontos szerepet kíván biztosítani az „új” Lengyelország irányításában a jelenlegihez képest szélesebb hatáskörrel rendelkező köztársasági elnöknek, döntési kompetenciája azonban az amerikai illetve a francia, s nem a tekintélyelvű államfő jogköréhez közelítene. Fontosnak tartja az állam szociális feladatkörének bővítését, a keresztény erkölcs és a római katolikus vallás társadalomformáló szerepét, elveti azonban államerkölcs-és vallássá nyilvánítását. Hangsúlyozza továbbá a lengyel nemzeti hagyományok ápolásának fontosságát, de nem jellemzi radikális nacionalizmus (pl. zsidóellenesség); a lengyel szuverenitás is alapelv, szükségesnek tartja azonban a korlátozott együttműködést az Európai Unióval, az USA-val, sőt, Oroszországgal is.

Összefoglalva megállapítható, hogy 2001-es megalakulását követően a Jog és Igazság vezetői, befolyásos személyiségei keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista értékeket fogalmaztak meg, hirdettek a nyilvánosság előtt illetve közvetítettek burkolt formában.

Kormányzati pozíciótól kormányzati pozícióig

Az 1997-es parlamenti választások után megalakult koalíciós kormány (Szolidaritás Választási Akció – Szabadság Unió) 1999-től folyamatosan átalakult a választási akció fokozatos felbomlása következtében, ráadásul 2000. június elején kilépett a koalícióból a Szabadság Unió, s ezt követően kisebbségi Szolidaritás Választási Akció kormány irányította az országot, s amelynek L. A. Kaczyński

(igazságügy-miniszter) és Kazimierz Mihał Ujazdowski (kulturális és nemzeti örökség miniszter) is tagja lett.⁴⁸ Így 2001 márciusától (Jobboldal Szövetsége), illetve 2001 júniusától (Jog és Igazság) a 2001. szeptemberi nemzetgyűlési választásokig a két párt is kormányzati tényező lett, ténylegesen mérhető teljesítményük azonban csekély volt az idő rövidege miatt. A két miniszteri pozíció és azok jellege (igazságügy, kultúra és nemzeti örökség) csupán periférikus lehetőségeket biztosított a két párt számára koncepciója érvényesítésére. Ennek ellenére a két szervezet frontembereihez tartozó L. A. Kaczyński és K. M. Ujazdowski már ebben a rövid periódusban is megkísérelte érvényre juttatni a keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista alapértékeket.

A 2001. szeptemberi parlamenti választásokon – előzetes várakozásaihoz képest – gyengébben szerepelt a Jog és Igazság, ugyanis egyrészt nem nyerte meg a választásokat, másrészt 44 mandátummal csupán a negyedik legnagyobb párt lett a Szejmben, és a Szenátusban is a Szenátusi Blokk-2001 választási szövetség, tagjai közt a Jog és Igazsággal, messze lemaradt a győztes baloldali koalíció mögött.⁴⁹ A törvényhozási választásokat az 1996. júniusában megalakult, majd 1999-től fokozatosan szétesett Szolidaritás Választási Akció utódszervezetei elveszítették, ami azt jelezte, hogy külön-külön nem képesek eredményesen szerepelni az egyesült baloldallal szemben. Természetesen a szocialista-szociáldemokrata politikai-választási szövetség győzelméhez hozzájárult az 1997–2001 közötti kormányok sokszor ellentmondásos gazdaság-és szociálpolitikája is.

A 2004-es európai parlamenti választásokon sem tudta megvalósítani eredeti célját, a választások megnyerését, a Jog és Igazság (12,67%, 7 mandátum).⁵⁰ A választások ugyan uniós szintűek voltak, a szavazók többségét azonban sokkal jobban érdekelték az uniós csatlakozás várható hátrányos következményei (pl. a munkanélküliség és az infláció alakulása, az elmaradott régiók helyzete, az agrár kisvállalkozások jövője). A párt választási kampánya elsősorban a korrupció elleni harcról, a társadalmi megtisztulásról, a keresztény értékeken alapuló új társadalmi rendről és a tagállamok egyenjogúságára épülő Európai Unió gondolatáról szólt.

A párt eddigi történetének legnagyobb politikai sikerét 2005-ben érte el. A 2005 szeptemberében megrendezett nemzetgyűlési választásokon mind a Szejmben (27%, 155 képviselői hely), mind a Szenátusban (49 szenátor) a legtöbb mandátumot szerezte meg.⁵¹ A IV. Köztársaság alapelveit (keresztény értékek, nemzeti hagyományok, erős állam, amely egyidejűleg sugároz erőt s szociálisan érzékeny, a tagállami szuverenitáson nyugvó Európai Unió) hirdető Jog és Igazság a konzervatív Małopolska régióban és Nyugat-Galíciában, az antikommunizmus hagyományos fellegvéraiban – szoros egyházi kötődéssel – gyakran több mint 30%-os szavazati eredményt ért el,⁵² így pl. Nowy Sącz (Małopolska régió), Rzeszów (Podkarpackie régió – Nyugat-Galíciában található – B.L.), továbbá Bielsko Biała (Śląskie régió – Małopolskie-től nyugatra határos

régió – B.L.) választási kerületben pedig több mint 35%-ot, ugyanakkor az ország közép-középnnyugati övezetében található Pila és Konin (Wielkopolskie régió) választási kerületben pedig kevesebb mint 20%-ot [egy-egy közigazgatási régió általában több választási kerületből áll – B.L.].⁵³ Más ismérvek segítségével is értékelhetjük a párt szereplését. A lakóhely nagysága alapján: község: 24%; 50 000 fő alatti város: 28%; 50 000 – 200 000: 29%; 200 000 fő felett: 29% (% = a lakóhely nagysága alapján a pártra leadott Σ szavazat). Végzettség szerint: primér: 23%; szakképzett: 30%; érettségi: 30%; főiskola: 26% (% = a végzettség alapján a pártra leadott Σ szavazat). Életkor alapján: 18–24: 26%; 25–39: 27%; 40–59: 29%; 60 felett: 28% (% = a életkor szerint a pártra leadott Σ szavazat).⁵⁴ A parlamenti választásokon a Jog és Igazság legnagyobb vetélytársa a mérsékeltlen keresztény-konzervatív/liberális Polgári Platform volt, amely megkísérelte ötvözni a keresztény (pl. a keresztény értékek jelentősége) és a liberális (pl. a piacelvű és nem szociális állam) alapelveket, végeredményben abban az értelemben sikertelenül, hogy a párt nem nyerte meg a választásokat. Rá kell mutatnunk továbbá arra is, hogy a radikális keresztény-konzervatív/nacionalista értékeket hirdető Lengyel Családok Ligája⁵⁵ 34 képviselői és 7 szenátori helyet szerzett, a populista (pl. a munkanélküliség felszámolása, a hátrányos helyzetűek állami eszközökkel történő támogatása) Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja⁵⁶ pedig 56 képviselői és 3 szenátusi mandátumot nyert el.⁵⁷

2005 azért is fontos év, mert a köztársaságielnök-választást is a Jog és Igazság jelöltje nyerte meg. A 2005. október 9-én megtartott első fordulóban Donald Franciszek Tusk (Polgári Platform) végzett az élen (36,3%), Lech Aleksander Kaczyński (Jog és Igazság) pedig a második helyet (33,1%) szerezte meg.⁵⁸ Mivel a hatályos választójogi szabályozás értelmében egyetlen jelölt sem szerezte meg a leadott érvényes szavazatok abszolút többségét, így második forduló kellett tartani az első fordulóban legjobban szerepelt két jelölt részvételével. A 2005. október 23-i második fordulót L. A. Kaczyński (54,04%) nyerte meg D. F. Tusk (45,96%) előtt.⁵⁹ Amint arról korábban már részletesen volt szó, L. A. Kaczyński választási kampányában, de már azt megelőzően is folyamatosan, akár mint a Jog és Igazság egyik legbefolyásosabb személyisége, akár mint varsoói főpolgármester, a keresztény/nacionalista értékek elsődlegességét hirdette. Az első fordulóban elsősorban saját pártja tagjai, szimpatizánsai támogatták szavazataikkal, ez azonban kevésnek bizonyult. A második fordulóban a Jog és Igazság pártján kívül rá szavazott a Lengyel Családok Ligája és a kisebb keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista pártok többsége, továbbá az első fordulóban 15,1%-ot elért Andrzej Lepper [Lengyel Köztársaság Önvédelme – pontosabban: Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja – B. L.]⁶⁰ szavazói is. A. Z. Lepper arra szólította fel szavazóit, hogy L. A. Kaczyńkit támogassák, ugyanis szerinte „Katasztrófa lenne Lengyelország számára, ha egy liberális győzedelmeskedne.”⁶¹ Varsoi főpolgármesterét inkább a tradicionálisabb, kevésbé tehető, vidéki, falusi választók támogatták, akik egy szociálisabb

államot szeretnék.⁶² A második fordulóban 78% fölötti támogatást kapott a Jog és Igazság jelöltje pl. Podkarpackie, Lubelskie, Małopolskie, Podlaskie és Mazowieckie vajdaságokban.⁶³ D. F. Tusk egész politikai pályafutását a liberális értékek határozták meg, s a 2005-ös államfőválasztáson is ezeket az alapelveket (pl. liberális elveken nyugvó piacgazdaság, demokratikus jogállam, korlátozott hatáskörű állam, az Európai Unió messzemenő támogatása) helyezte kampánya középpontjába. A második fordulóban a Polgári Platform, a Lengyel Szociáldemokrácia (jelöltje, Marek Stefan Borowski 10,3%-ot kapott az első fordulóban),⁶⁴ a Demokratikus Baloldali Szövetség, a Demokrata Párt és a Szabadság Unió tagjai, szimpatizánsai egy része támogatta elsősorban, tehát a szocialista-szociáldemokrata/liberális tábor egyes csoportjai. D. F. Tusk mögött mindenekelőtt a fiatalok, a tehetősebb és képzettebb rétegek, valamint a nagyvárosok lakói álltak.⁶⁵

Kormányon

A 2005-ös nemzetgyűlési választásokon győztes Jog és Igazság nem rendelkezett a stabil kormányzashoz szükséges abszolút többséggel a parlament egyik házában sem, ugyanis a Szejmben csupán az összes képviselői hely 33,69%-át (155 mandátum), a Szenátusban pedig az összes szenátori hely 49%-át (49 szenátor) birtokolta, így vagy felvállalta a kisebbségi kormányzás minden kockázatát vagy koalíciós partnert(eket) kellett keresnie. A pártvezetés először utóbbira tett kísérletet. A törvényhozási választásokon gyengén szereplő Demokratikus Baloldali Szövetséggel történő esetleges koalíciót mindkét politikai szervezet eleve kizárta a koncepcionális, személyi és történelmi ellentétek miatt, a Lengyel Paraszt[Nép]-Párt pedig periférikus helyzete (25 képviselői és 7 szenátusi hely)⁶⁶ miatt esett ki a lehetséges partnerek közül. A koncepcionális azonosságok és hasonlóságok alapján lett volna esély a Jog és Igazság, a Lengyel Családok Ligája és a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja koalíciós együttműködésére (a három párt összesen 245 képviselői hellyel [53,2%] és 59 szenátusi hellyel [59%] rendelkezett), a két utóbbi párt egyértelmű unió-ellenessége, a várható kedvezőtlen nemzetközi és nemzetközi pénzügyi reakciók azonban egyelőre levették a napirendről a közös kormányzást. Látszólag a Jog és Igazság és a Polgári Platform (288 képviselői hely [62,6%] és 83 szenátusi hely [83%] összesen)⁶⁷ közös kormányzásának megvolt az esélye, amit nemcsak a Nemzetgyűlés mindkét házában meglévő többség – Szejm: abszolút, Szenátus: minősített –, hanem a koncepcionális közelség is megalapozott. Erre lehetett következtetni pl. a választásokon győztes párt miniszterelnök-jelöltjének, Kazimierz Marcinkiewicz nyilatkozatából is: a választásokon második helyen végzett Polgári Platform miniszterelnök-jelöltjének, Jan Rokitanak részt kell vennie a koalíciós kormányban.⁶⁸ A két párt vezetősége által folytatott bo-

nyolult, fordulatokban gazdag, személyeskedésektől sem mentes, hosszú ideig elhúzódott tárgyalások azonban eredménytelennek bizonyultak. A kudarc számos okra vezethető vissza. Így különösen: a hatalmi pozíciók elosztása és a gazdasági kérdések kapcsán felmerült nézeteltérések; a platform rossznéven vette, hogy a Szejm elnökévé nem a párt, hanem a Jog és Igazság jelöltjét, Marek Jurek konzervatív politikust állították; a Szejm egyik alelnöke Andrzej Lepper lett; a választásokon győztes párt D. F. Tusk, a platform vezetőjének kifejezett felszólítására sem mondta fel a nem hivatalos „taktikai” szövetséget A. Lepper és az általa vezetett populista Önvédelemmel.⁶⁹ A két párt közötti hivatalos tárgyalások mellett „nem hivatalos” megbeszélések is zajlottak a Jog és Igazság, a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja, a Lengyel Családok Ligája, a Lengyel Paraszt[Nép]-Párt és a Német Kisebbség több vezetője között egy kisebbségi kormányzás lehetőségéről, s miután a kétpárti egyeztetések zátonyra futottak, a felek abban állapodtak meg, hogy kívülről támogatják az egypárti Jog és Igazság kormányt. Ilyen előzmények után kapott bizalmat K. Marcinkiewicz kisebbségi kormánya (Jog és Igazság 9 fő, 8 fő pedig független) a Szejmben (272 igen, 187 nem).⁷⁰ A szavazatok a következőképpen oszlottak meg: 272 igen: Jog és Igazság (155), a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja (56), Lengyel Családok Ligája (34), Lengyel Paraszt[Nép]-Párt (25), Német Kisebbség (2); 187 nem: Polgári Platform (133), Demokratikus Baloldali Szövetség (54), 1 képviselő (Demokratikus Baloldali Szövetség) pedig nem vett részt a szavazáson.⁷¹ Egy felmérés alapján a lengyel közvélemény 74%-a foglalt úgy állást, hogy Lengyelországnak sokkal nagyobb hasznára válna, ha a PiS koalíciós kormányt alakított volna a Polgári Platformmal.⁷² A későbbiekben többször is történtek személycserék a kormányban, domináns változást eredményezett azonban az új, immár többségi kormány megalakulása. A kisebbségi kormányzás néhány hónapja egyértelművé tette, hogy a kormányzati munka stabilitásához koalíciós kormányra van szükség, ezért a kormányzó párt felújította a Lengyel Családok Ligájával és a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártjával már a nemzetgyűlési választások után folytatott megbeszéléseket. A koncepcionális azonosságok és hasonlóságok alapján 2006. április végén a három politikai párt koalíciós együttműködési megállapodást írt alá. Május 5-én, az immár koalíciós többségi kormányba, több új minisztert neveztek ki, amelynek miniszterelnöke változatlanul K. Marcinkiewicz maradt. A 17 tagú koalícióban 9 fővel (pl. Ludwig Dorn miniszterelnök-helyettes, belügy- és közigazgatási miniszter, Wojciech Jasiński államkincstárügyi miniszter, Zbigniew Ziobro igazságügy miniszter, Kazimierz Michał Ujazdowski kulturális és nemzeti örökségi miniszter, Jerzy Polaczek közlekedési miniszter és Zbigniew Wassermann tárca nélküli miniszter) vett részt a Jog és Igazság, 2 fővel (pl. Andrzej Lepper, a párt elnöke, miniszterelnök-helyettes, mezőgazdasági-és vidékfejlesztési miniszter) a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja, úgyszintén 2 fővel (pl. Roman Giertych, a párt vezetője, miniszterelnök-helyettes, nemzeti

képzési miniszter) a Lengyel Családok Ligája, 4 személy (pl. Zyta Gilowska miniszterelnök-helyettes, pénzügyminiszter, a Polgári Platform volt vezetője) pedig független volt.⁷³ A koalíciós kormány összetétele természetesen jelezte a tényleges parlamenti erőviszonyokat, ugyanis a miniszterelnököt, az egyik miniszterelnök-helyettest s utóbbival együtt 9 főt a Jog és Igazság delegált, akik között a párt több befolyásos személyisége (Ludwig Dorn és Kazimierz Michał Ujazdowski a párt alelnöke, Kazimierz Marcinkiewicz, Wojciech Jasiński, Jerzy Polaczek, Zbigniew Wassermann és Zbigniew Ziobro pedig a Politikai Bizottság tagja) is megtalálható. A Lengyel Családok Ligája és a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja két-két személlyel vett részt a koalícióban, mindkét párt elsőszámú vezetőjét [Andrzej Leppert, illetve Roman Giertych-t] is jelölte az országos államigazgatási testületbe, s akik miniszterelnök-helyettesi posztot is kaptak. Ezzel azonban még nem zárult le az átalakulási folyamat, ugyanis K. Marcinkiewicz 2006. július 10-én lemondott a kormányfői posztról, amit még aznap el is fogadott a köztársasági elnök s egyúttal Jarosław Kaczyńskit bízta meg kormányalakítással, aki megőrizte pártelnöki funkcióját is.⁷⁴ A kormányfőváltás háttérében elsősorban közgazdasági-pénzügyi okok álltak. K. Marcinkiewicz ugyan keresztény-konzervatív/mérsékelt nacionalista értékek talaján áll, azonban azzal is tisztában van közgazdászként,⁷⁵ hogy a lengyel gazdaság jelenlegi állapota nem teszi lehetővé egyidejűleg pártja koncepciója szociális ígéreteinek rövid távú teljesítését, a szükséges gazdaságélénkítő liberális intézkedések elfogadását és a költségvetési célok teljesítését. Ezzel szemben J. A. Kaczyński változatlanul szorgalmazza az állam keresztény alapon történő megerősítését, a „keresztény-szociális háló” kiterjesztését valamennyi rászoruló társadalmi csoport fölé.

A CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej) felmérése egyébként azt jelezte, hogy a lengyelek különösebb bizakodás nélkül fogadták a háromtagú kormánykoalíció megalakulását. A megkérdezettek csupán 12%-a örült annak, hogy létrejött a koalíció, háromszor annyian (36%) fejezték ki aggodalmukat, a többség (43%) pedig közömbös maradt. Arra a kérdésre, hogy milyen hatással lesz Lengyelország jövőjére az új kormány, a következő válaszok érkeztek: 21% foglalt úgy állást, hogy a koalíció reformokat hajt végre és felgyorsítja az ország fejlődését, 30% szerint nehéz választ adni a kérdésre, 49% pedig elpazarolt időnek tekinti a koalíció kormányzati időszakát.⁷⁶

A kisebbségi, majd három párti koalíciós kormány nem egészen egyéves kormányzati teljesítménye, továbbá L. A. Kaczyński hasonlóan rövid államfői tevékenysége általánosságban azt mutatta, hogy a kényszerű kompromisszumok ellenére is törekedtek a kormánypártok és a köztársasági elnök programjuk teljesítésére, a keresztény-konzervatív/nemzeti-nacionalista/populista alapelvek mindvégig jelen voltak a lengyelországi politikai életben, a kormányok politikájában és a köztársasági elnök politikájában. Külpolitikai téren L. A. Kaczyński folyamatosan hangsúlyozta a lengyel nemzeti szuverenitás fontosságát, a len-

gyel nemzeti hagyományok megőrzésének elsődlegességét az Európai Unióban. Mesterséges képződménynek és határozatlanul működő szuperállamként jellemezte a konzervatív lengyel államfő a Die Welt című német napilap 2006. március 9-ei számában megjelent interjújában. „Az EU-ról alkotott véleményem a következő: egy szuperállam, amely magához vonja a nemzeti hatásköröket, és egyúttal meglehetősen tétován, mert csak jelképes költségvetéssel működik: ez egy mesterséges képződmény” – jelentette ki a lengyel államfő.⁷⁷ L. A. Kaczyński „halottnak” tartja az uniós alkotmány-tervezetet, s annak sem híve, hogy bevezessék részleteit, túl korainak véli az EU-külgügyminiszteri poszt létrehozását is.⁷⁸ A kisebbségi kormány tevékenységét értékelve mindenekelőtt a Warsaw Business főszerkesztőjét, Eliza Durkát érdemes megemlíteni, aki egy üzlettemberi tanácskozáson elhangzott véleményeket összegezve írta a következőket: „A vállalkozók szerint a kormány egyetlen reformintézkedést sem tett meg, az üzletembereknek tett egyetlen ígéretét sem teljesítette. Az új miniszterek által tett vállalások többsége csak papíron étezik.”⁷⁹ Vajon miért csodálkoznak és bírálják a lengyelországi vállalkozók? L. A. Kaczyński és a Jog és Igazság a nemzetgyűlési- és a köztársasági elnökválasztás előtt mindvégig egyértelműen hangsúlyozta, hogy a „IV. Köztársaság”-ot a posztkommunista intézmények megszüntetésével, a keresztény alapokra helyezett, szociálisan érzékeny erős államra alapozva, a lengyel nemzeti hagyományok ápolásával kívánja felépíteni. A párt és az államfőjelölt választási ígéretei is ezekről szóltak. Így pl. a párt ígéretei között szerepelt, hogy 40, 30 és 19%-os helyett 32 és 18%-osra szállítják le a jövedelemadót. Nagyvonalú szubvenciókat helyezett kilátásba a parasztoknak, korábbi nyugdíjazást, nyugdíjemelést a bányászoknak; nyolc év alatt hárommillió lakás felépítéséhez ígért támogatást.⁸⁰ Már a kisebbségi kormány is elfogadott több szociális intézkedést, így pl. megduplázták a szülés után a kismamáknak járó egyszeri támogatást, a bébibónuszt; két héttel meghosszabbították a gyás időtartamát, továbbá 500 millió zlotyt ígértek a gyermekétkeztetés támogatására; átpolitizálták a közintézményeket – új vezetők kerültek a rádió és tv tanács, az idegenforgalmi hivatal élére, visszahívták az előző kormány által kinevezett nagyköveteket, hozzáláttak titkosszolgálatok megreformálásához.⁸¹ Ezt a tendenciát erősítette a koalíciós kormány megalakítása, ugyanis a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja és a Lengyel Családok Ligája programjában is központi helyen szerepelnek a szociális intézkedések és a közintézmények „posztkommunisták”-tól való megtisztítása. A szociális lépések ugyanakkor erőteljesen megterhelték a költségvetést, ugyanis amíg a kisebbségi kormány 2006. januárjában még 704 milliós költségvetési többlettel rendelkezett, addig már 2006. január-februárjában túlpörgették a költségeket, és az egész évre tervezett 31,55 milliárd zlotys költségvetési hiánynak már 22–23%-át felhalmozták.⁸² K. Marcinkiewicz a kisebbségi, majd az első koalíciós kormány miniszterelnöke nagyon hamar szembe került pártja és a szövetséges pártok programjában szereplő szociális követelések és a lengyel gazdaság és

költségvetés realitásai közti egyre mélyülő szakadékkal. Saját értékrendjével is részben szembe kerülve kellett megkísérelnie meggyőznie a három párt vezetőinek többségét (pl. J. A. Kaczyński, A. Lepper és R. Giertych), hogy gazdaságélénkítő lépésekre van szükség a költségvetési célok teljesítéséhez, ami egyúttal a szociális intézkedések lefékezésével jár együtt. A jelek szerint sikertelenül, ugyanis a Marcinkiewicz–Kaczyński-csere a kormányfői poszton 2006 júliusában ezt igazolta. A hárompárti koalíció nem sokáig maradt fenn, ugyanis L. Kaczyński köztársasági elnök 2006. szeptember 22-én menesztette a kormányból A. Leppert. „Andrzej Lepper visszatért régi módszereihez, és ellentéteket szít” – nehezményezte J. A. Kaczyński miniszterelnök. A Lepper bírálta a kormányt, mert szerinte nem ad elegendő támogatást a gazdáknak, s nem értett egyet azzal sem, hogy a kabinet további ezer katonát szándékozik küldeni Afganisztánba. Egyúttal közölte, hogy jelenlegi formájában nem hajlandó támogatni a 2007-es költségvetést, csak ha további 20 milliárd zlotyt állítanak be különböző szociális kiadásokra.⁸³ A Jog és Igazság, a Lengyel Családok Ligája és a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja koalíciós együttműködésének átmeneti felbomlása várható volt, hiszen már korábban utaltam rá, hogy a három párt által szorgalmazott szociális lépések egy idő után nincsenek összhangban Lengyelország gazdasági-költségvetési lehetőségeivel. Ezt követően a Lengyel Parasztpárt [Lengyel Parasztligák Pártja – B. L.] 2006. október 3-án segítséget ajánlott a konzervatív kisebbségi kormánynak, hogy elkerülhetők legyenek az előrehozott választások, s el lehessen fogadni a 2007-es költségvetést. Waldemar Pawlak, a parasztpárt elnöke egyelőre három hónapra szóló ideiglenes egyezséget ajánlott: a „jóakarati paktumát”. Erről kész tárgyalásokat kezdeni a Jog és Igazság és a Polgári Platform vezetőivel.⁸⁴ Hosszas egyeztetések után, a nemzetgyűlési választások idő előtti kiírásának elkerülése érdekében, ismét megegyeztek a korábbi koalíciós partnerek. A Jarosław Aleksander Kaczyński miniszterelnök vezette 22 tagú kormányban 9 fővel (+ a miniszterelnök) vesz részt a Jog és Igazság, 2–2 fővel a Lengyel Családok Ligája és a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja, 9 személy pedig független.⁸⁵

JEGYZETEK

- 1 A Szolidaritás egyes irányzatairól lásd: Balogh László: *Kelet-Közép-Európa: a diktatúrából a demokráciába vezető röggös úton*. Megjelenés előtt, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- 2 Lásd erről: Schade, Wulf: Das Parteienspektrum in der Republik Polen. In *Osteuropa*. 41. Jhg., Heft 10, Oktober (1991: 956–957); Mroczek, J.-Kszyński, K.: I Kongres Porozumienie Centrum-polska chadecja? „Życie Warszawy” 25. 2. 1991, 3. o. Idézi: Schade (1991: 957–958); The Europa World Year Book 1993. Volume II. Europa Publications Limited, London 1993, p. 2329. Valamennyi forrást idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.

- 3 Lásd erről: Schade (1991: 954, 956); The Europa World Year Book 1993. Volume II. p. 2329. Mindkét forrást idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 4 A Centrum Megegyezés és kisebb keresztény szervezetek választási koalíciója. Forrás: The Europa World Year Book 1993. Volume II. p. 2329. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 5 A Keresztény Nemzeti Egyesülés és kisebb nemzeti-nacionalista szervezetek választási koalíciója. Forrás. The Europa World Year Book 1993. Volume II. p. 2328. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 6 Az 1991-es Szejm és Szenátus választásokon elért eredmények forrása: The Europa World Year Book. 1993. Volume II. pp. 2328, 2329.
- 7 Lásd erről: Tálas Péter: *Beszámoló az 1993. szeptember 19-i lengyel parlamenti választásokról*. Bp., Kézirat 2. o. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 8 Lásd erről: Tálas: *Beszámoló*. 2. o. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 9 Az 1993-as Szejm- és Szenátus-választásokon elért eredmények forrásai: Państwowa Komisja Wyborcza. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z 23 września 1993 r.o wynikach wyborów do Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych 19 września 1993 r. „Rzeczpospolita” 21. 09. 1993, 1.o.; J.I.P: Senat dla SLD i PSL. „Rzeczpospolita” 23. 09. 1993, 2.o.; The Europa World Year Book 1994. Volume II. Europa Publications Limited, London 1994, p. 2417.
- 10 The Europa World Year Book 1992. Volume II. Europa Publications Limited, London 1992, p. 2249. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 11 Subotić, Małgorzata: Jaki rząd, jaka opozycja? In *Rzeczpospolita*. 10. 07. 1992, 1. o. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 12 Lásd erről: Luster, Wymiana: Prawica sięgnęlapo swoje. In *Polityka*. Nr. 40, 4. 10. 1997. Idézi: Mildenerger, Markus: *Die polnische Rechte und Europa*. In *Osteuropa*. 48. Jhg., Heft 4, April 1998, S. 383, 386, 387.; Juchler, Jakob: Machtwechsel in Polen-die Linke löst die Rechte ab. In *Osteuropa*. 51. Jhg., Heft 11-12, November–Dezember 2001, S. 1409.; Juchler, Jakob: Politische Polarisierung in Polen. Zur Entwicklung seit den Präsidentenwahlen. In *Osteuropa*. 47. Jhg., Heft 4, April 1997, S. 320.; Juchler, Jakob: Machtwechsel in Polen. Die Parlamentswahlen und ihre Folgen. In *Osteuropa*. 48. Jhg., Heft 2, Februar 1998, S. 154.; Strobel, G.W.: Das andere Polen. Struktur und Selbstverständnis der rechten und rechtsextremen Kräfte in der polnischen Republik. In *Osteuropa*. 51. Jhg., Heft 3, März 2001, S. 263.; *The Europa World Year Book*. 1997. Volume II. Europa Publications Limited, London 1997, p. 2682. Valamennyi forrást idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 13 A Szolidaritás egyik utódszervezete volt a Szolidaritás szakszervezet és politikai (választási szárny) szervezet (Forrás: The Europa World Year Book 1993. Volume II. p. 2329. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.), amelynek választási szárnya (Forrás: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.), majd az ebből 1997-ben létrejött Szolidaritás Választási Akció-Társadalmi Mozgalma vett részt (Forrás: *The Europa World Year Book*. 1998. Volume II. Europa Publications Limited, London 1998, p. 2759. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.).
- 14 Az 1997-es Szejm és Szenátus választások jelzett mandátumai forrása: *The Europa World Year Book*. 1998. Volume II. p. 2759.

- 15 Lásd a koalícióról: Juchler 1998, S. 148, 156, 157.; In *Polityka*. 40/1997, 5. o.; *Polityka*. 45/1997, 21. o.; *Gazeta Wyborcza*. 25.9.1997, 3. o. Valamennyi forrást idézi: Juchler (1998: 158, 159); *The Europa World Year Book*. 1998. Volume II. pp. 2758, 2759. Az összes forrást idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 16 Lásd erről részletesen: Juchler (2001: 1408); Maher, Joanne (Sen. ed.): *The Europa World Year Book*. 2002. Volume II. Europa Publications, Taylor & Francis Group, London and New York 2002, p. 3274. A forrásokat idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 17 Maher (2002: 3274). Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 18 1995-ben alakult konzervatív politikai tömörülés. Forrás: *The Europa World Year Book*. 1996. Volume II. Europa Publications Limited, London 1996, p. 2600. Idézi: Balogh: *Kelet-Közép-Európa*.
- 19 A Jog és Igazságról lásd részletesen: Kowalczyk, Krzysztof: Prawo i Sprawiedliwość. In Kowalczyk, Krzysztof-Sielki, Jerzy (szerk.): *Polskie partie i ugrupowania parlamentarne*. Toruń, Adam Marszałek (2004: 143–168).
- 20 O partii. Partia/Forum Młodych. In Obywatel IV Rzeczypospolitej. In www.blizejludzi.pl. In <http://www.pis.org.pl>.
- 21 A Jog és Igazságról és a Jobboldal Szövetségéről lásd részletesen: Kowalczyk: Prawo. In Kowalczyk–Sielki 2004, 143–168. o.
- 22 Hermann Péter (főszerk.) (2003): *Biográf ki kicsoda. Kortársaink életrajzi lexikona*. Budapest, Poligráf Kiadó, 774–775. o.
- 23 Vö: Skąd pochodzą posłowie PiS. „Gazeta Wyborcza” 5. 10. 2005. Idézi: Lang, Kai-Olaf: Auf dem Weg zur IV. Republik? Die Parlamentswahlen in Polen vom 25. September 2005. In *Osteuropa*. 55. Jhg., Heft 10, Oktober 2005, S. 138. A megadott lengyel forrás, amelyet K-O. Lang idéz, csupán a 2005-ös választásokra utal, a korábbiakra történő hivatkozás saját kutatási eredmény – B. L.
- 24 O partii ; Dokumenty: Partia. In Obywatel.
- 25 Statut. Prawo i Sprawiedliwość 32. §., 8. o. In Dokumenty: Partia. In Obywatel.
- 26 Statut 34. §. 1.pont, 36. §. , 8–9. o.
- 27 Statut 37. §. 1 pont, 9. o.
- 28 Hermann (2003: 774–775).
- 29 O partii.
- 30 Statut 45. §. 1., 4. pont, 12. o.
- 31 O partii.
- 32 O partii.
- 33 Statut39. §. 1., 2. pont, 40. §. 1. pont, 9–10. o.
- 34 Statut 42. §. 1., 2. pont, 43. §. 1. pont, 10–11. o.
- 35 Struktura organizacyjna. Partia/Forum Młodych. In *Obywate*; Statut 46. §. 2. pont, 12–13. o.
- 36 Statut50. §. 3. pont, 14. o.
- 37 Statut 60. §., 18. o.
- 38 Statut 60. §., 18. o.
- 39 Schmid, Ulrich: Polens Rechtskonservative triumphieren. In *Neue Zürcher Zeitung*. 25. 10. 2005. Idézi: Garsztecki, Stefan: Politisches Erdbeben in Polen? Deutsche Befürchtungen, polnische Kontexte. In *Osteuropa*. 55. Jhg., Heft 11, November 2005, S. 22.

- 40 Prawo i Sprawiedliwość Program 2005. IV. Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla Wszystkich. In Dokumenty: Partia. In *Obywatel*.
- 41 Népszava-információ. Donald Tusk vezet Lech Kaczyński előtt. Jobboldali párviadal Varsóban. In *Népszava*. 2005. 10. 10. 2. o.
- 42 Roman Dmowski a huszadik század első harmada meghatározó lengyel politikusa, akárcsak Józef Piłsudski litván nemesi származású, szocialista elveket is valló autoriter államfő. Ezen adatok és értékelés forrása: Loew, Peter Oliver: Zwilinge zwischen Endecja und Sanacja. Die neue polnische Rechtsregierung und ihre historischen Wurzeln. In *Osteuropa*. 55. Jhg., Heft 11, November 2005, S. 9.
- 43 Népszava-összeállítás. Hivatalos végeredményt keddre ígér Varsó – Tusk a vártnál gyengébben szerepelt. Kaczyński győzött az elnökválasztáson. In *Népszava*. 2005. 10. 24. 2. o.
- 44 Lang (2005: 144).
- 45 Rolicki, Janusz: Polen am Wendepunkt. Prognosen eines politischen Menschen. In *Osteuropa*. 55. Jhg., Heft 10, Oktober 2005, S. 152.
- 46 Gnauck, Gerhard: Alte und neue Fragen. Polen nach seinem patriotischen Wochenende. In *Neue Zürcher Zeitung*. 12. 8. 2004. Idézi: Gnauck, Gerhard: Staatsinstinkt oder nationaler Komplex? Was Europa von Polens neuem Präsidenten zu erwarten hat. In *Osteuropa*. 55., Jhg., Heft 11, November 2005, S. 5.
- 47 Gnauck (2005: 5).
- 48 Maher, Joanne (Sen. ed.): *The Europa World Year Book 2000*. Volume II. Europa Publications Limited, Taylor & Francis Group, London 2000, pp. 2965, 2975.
- 49 A 2001-es Szejm és Szenátus választásokon elért mandátumok forrása: Maher, Joanne (Sen. ed.): *The Europa World Year Book 2002*. Volume II. pp. 3273, 3274.
- 50 A 2004-es európai parlamenti választásokon elért eredmény forrása: A Państwowa Komisja Wyborcza 2004.06.15.-én közzétett jegyzőkönyve szerint: www.pkw.gov.pl.
- 51 A 2005-ös Szejm- és Szenátus-választásokon elért eredmények forrása: *Polish parliamentary election 2005*. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Polish_parliamentary_election & #2C; 2005. In: *Elections in 2005*. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_2005.
- 52 Lang (2005: 140).
- 53 Polen Wahlen zum Sejm 2005 – Stimmenanteil der Parteien nach Wahlkreisen. Ergebnisse der Prawo i Sprawiedliwość regionale Verteilung. I.2. Karten zu den polnischen Parlamentswahlen. In Lang (2005).
- 54 Lang (2005: 139).
- 55 A párt koncepciójáról lásd: Balogh László: A pártrendszerek sajátosságai Albániában, Bulgáriában és Lengyelországban. In *Társadalom és Politika. A Társadalomtudományi Diskurzus Folyóirata*. II. évf., 2.sz. 2006. jún., 112. o.
- 56 Lásd erről: Balogh: A pártrendszerek 111. o.
- 57 A Polgári Platform, a Lengyel Családok Ligája és a Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja 2005-ös Szejm és Szenátus választásokon elért eredményének forrása: *Polish parliamentary election 2005*.
- 58 Polish presidential election 2005. In http://en.wikipedia.org/wiki/Polish_presidential_election & #2C; 2005. In *Elections in 2005*. In http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_2005.

- 59 Polish presidential.
- 60 Polish presidential.
- 61 Népszava-összeállítás. Wałęsa a liberális Tusk mellett. In *Népszava*. 2005. 10. 22. 2. o.
- 62 Népszava-összeállítás. Hivatalos végeredményt 2. o.
- 63 Polen. Präsidentschaftswahl, zweiter Wahlgang am 23. 10. 2005. Nach Kreisen. I.4. Karten zu den polnischen Präsidentschaftswahlen. In Loew (2005).
- 64 Polish presidential
- 65 Népszava-összeállítás. Hivatalos végeredményt 2. o.
- 66 A Lengyel Paraszt[Nép]-Párt 2005-ös Szejm és Szenátus választásokon elért eredményének forrása: *Polish parliamentary election 2005*.
- 67 A Polgári Platform 2005-ben a Szejm választásokon 133, a Szenátus választásokon pedig 34 mandátumot szerzett. Forrás: *Polish parliamentary election 2005*.
- 68 MTI-információ. Kazimierz Marcinkiewiczet jelölik miniszterelnöknek. In *Népszava*. 2005. 09. 28. 2. o.
- 69 MTI. Kisebbségi kabinet Varsóban? In *Népszava*. 2005. 10. 31. 2. o.; (MTI). Határidőt szabtak Varsóban. „Népszava” 2005. 10. 29. 2. o.
- 70 (MTI). Bizalom a lengyel kormánynak. In *Népszava*. 2005. 11. 11. 2. o.
- 71 A támogató szavazók egy részét (Lengyel Köztársaság Önvédelmi Pártja, Lengyel Családok Ligája és Lengyel Paraszt/Nép/-Párt) említi a következő forrás: Maher, Joanne (Sen.ed.): *The Europa World Year Book 2006. Volume II*. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York 2006, p. 3564. A megadott forrás ugyanakkor nem említi a támogatók között a Német Kisebbséget, a nemmel szavazókat, a részt nem vevő képviselőt és az egyes szervezetek számszerű szavazatait. Ezek saját kutatási eredmények – B.L. A 2005-ös Szejm választásokon egyébként a Német Kisebbség 2, a Demokratikus Baloldali Szövetség pedig 55 mandátumot szerzett. Forrás: *Polish parliamentary election 2005*.
- 72 Népszava-információ. Marcinkiewicz az Önvédelem támogatását reméli. Már tisztogat a lengyel kormány. In *Népszava*. 2005. 11. 02. 2. o.
- 73 Maher 2006, pp. 3564, 3573, 3574, 3575.; (MTI). Lemondott a miniszter asszony. *Népszava*. 2006. 01. 09. 2. o.
- 74 (MTI) Kaczyński ikertestvérét nevezte ki. „Népszava” 2006. 07. 11. 2. o.; (MTI) Marcinkiewicz ma mond le. In *Népszava*. 2006. 07. 10. 2. o.
- 75 K. Marcinkiewicz közgazdász, a Jog és Igazság fő gazdasági szakértője. Forrás: MTI-információ. Kazimierz Marcinkiewiczet... 2. o.
- 76 The Poles about the PiS-Self-Defence-LPR Government Coalition. In *Polish Public Opinion May 2006*. In http://www.cbos.pl/EN/CBOS_EN.HTM. p. 1.
- 77 MTI-információ. Lesújtó lengyel államelnöki vélemény az Európai Unióról. In *Népszava*. 2006. 03. 10. 2. o.
- 78 Elekes Éva: Lebegtetni az előrehozott választás lehetőségét a kisebbségi lengyel kormány. Varsó erejét próbálgatja az EU-ban. In *Népszava*. 2006. 03. 14. 13. o.
- 79 Elekes Éva-Simon Zoltán: Hiányolják a vállalkozók a kilátásba helyezett reformintézkedéseket. Varsóban hozzáigazítják az ígéreteket a realitásokhoz. In *Népszava*. 2006. 02. 23. 9. o.
- 80 Elekes-Simon (2006: 9).

- 81 Elekes–Simon (2006: 9).
- 82 Elekes (2006: 13).
- 83 E. É.: A Kaczyński fivérek menesztették a populista Leppert a kabinetből. Előrehozott voksolás Varsóban? In *Népszava*. 2006. 09. 23–24. 1., 11. o.
- 84 (MTI). Paktumot ajánl Pawlak. In *Népszava*. 2006. 10. 04. 2. o.
- 85 Prime Minister. In The Chancellery of the Prime Minister. Republic of Poland. www.premier.gov.pl. In <http://www.kprm.gov.pl/english/21.htm>. Council of Ministers. In The Chancellery of the Prime Minister. Republic of Poland. www.premier.gov.pl. In <http://www.kprm.gov.pl/english/rm.html>, http://www.kprm.gov.pl/english/76_289.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_7889.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/z_gilowska.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_7890.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_7893.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_91.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_369.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_8228.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_360.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_6319.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_5937.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_7607.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_6318.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_366.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_368.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_358.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_362.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_370.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_7895.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_6320.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_5569.htm, http://www.kprm.gov.pl/english/92_363.htm. Zbigniew Ziobro párhovatartozását ugyan nem említi az előbbi forrás (http://www.kprm.gov.pl/english/92_363.htm), azonban a tanulmány korábban (6. o.) már utalt arra, hogy Z. Ziobro a Jog és Igazság Politikai Bizottságának tagja. Forrás: O partii.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh László: Kelet-Közép-Európa: a diktatúrából a demokráciába vezető rögzös úton. (Megjelenés alatt álló könyv, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó).
- Schade, Wulf: Das Parteienspektrum in der Republik Polen. „Osteuropa“ 41. Jhg., Heft 10, Oktober 1991, S. 954, 956, 957, 958.
- Mroczek, J.-Ksżyński, K.: I Kongres Porozumienie Centrum-polska chadecja? „Życie Warszawy” 25.2.1991, 3.o.
- The Europa World Year Book 1993. Volume II. Europa Publications Limited, London 1993, pp. 2328, 2329.
- Tálas Péter: Beszámoló az 1993. szeptember 19-i lengyel parlamenti választásokról. Bp., Kézirat 2. o.
- Państwowa Komisja Wyborcza. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z 23 września 1993 r.o wynikach wyborów do Sejm Rzeczypospolitej Polskiej pzrowadzonych 19 września 1993. r. „Rzeczpospolita” 21.09.1993, 1.o.
- J.I.P.: Senat dla SLD i PSL. „Rzeczpospolita” 23.09.1993, 2.o.
- The Europa World Year Book 1994. Volume II. Europa Publications Limited, London 1994, p. 2417.